

НАПРАВЛЕНИЕ

“НОВА И НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ”

КОНФЛИКТЪТ МЕЖДУ ДЪРЖАВНАТА ВЛАСТ И ПРАВОСЛАВНАТА ЦЪРКВА В КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1880 Г.

Петко См. Петков

Summary: In this paper the author dwells upon the first serious conflict between the state authorities and the Bulgarian Orthodox Church in the Bulgarian Principality in 1880.

Key words: Church, state, constitution, church law (canon), Exarchy

Темата на настоящия доклад не е била предмет на самостоятелно изследване, макар в по-общи проучвания за отношенията между Българската православна църква (БПЦ) и държавата да е коментирана накратко (5, с. 43 сл.; 21, с. 293 сл.; 14, с. 269–271; 13, с. 297–299; 1, с. 91–92; 15, с. 54–75). Твърде ранната поява на остър конфликт между княжеските власти и БПЦ – само година след възстановяването на българската държава – налага по-сериозно вглеждане и обяснение на това критично противопоставяне между държава и църква, призвани от историята, каноните и законите да си сътрудничат.

Първите сериозни разногласия между представителите на висшето духовенство и светските политици по повод устройството и управлението на БПЦ в княжеството възникват в хода на Учредителното събрание в Търново през 1879 г. Още тогава става ясно, че радикалната светска интелигенция (най-вече водачите на самонареклата се Либерална партия) ще счита за формално установеното в чл. 37 от конституцията правило, че „господствующа в Българското княжество вяра е православно-християнската от източно изповедание”. Пак там проличава и тенденцията да се negliжират истинските духовни функции на БПЦ в княжеството за сметка на канонично неприсъщата, но политически целесъобразна роля на Екзархията в Османската империя като „основен бранител” на българщината в Македония и Южна Тракия (16, с. 15–23; 17, с. 190–210). Затова много скоро след като получават властта през 1880 г. либералите ярко демонстрират цезаропapistкото си отношение към уж господстващата църква в княжеството.

Още в началото на април 1880 г. първото правителство на либералите, в което премиер и министър на външните работи и изповеданията е Драган Цанков, назначава комисия от архиереи и миряни, която да изготви “законопроект за църковното управление”. Освен княжеските висши духовници Григорий Доростоло-Червенски, Симеон Варненско-Преславски, Мелетий Софийски, митрополит Кирил и епископ Климент Браницки, в комисията са включени и четирима миряни: Т. Бурмов, М. Балабанов, Й. Ковачев, П. Генчев (18, с. 17–22). Според указанията на министър Цанков за основа на църковния законопроект “могат да послужат както представените още миналата година... от високопреосвещените архиереи Привременни правила за епархиалното управление, така и тия изменения и допълнения, които са направени от г. Балабанова” (министър на външните работи и изповеданията в първото българско правителство) (11). На 20 май 1880 г. комисията е готова и изпраща на Др. Цанков изработения от нея “Устав за църковното управление в Българското княжество” (9, с. 7–24). Подобно на Временните правила от 1879 г. той не се занимава с върховната духовна власт, а регламентира най-вече епархиалната наредба, материалното положение на свещениците, браковете и други неотложни проблеми (21, с. 293; 5, с. 45-46).

Вместо след очакваното съгласие на Св. Синод да предложи изготвения законопроект (наречен от комисията “Устав за църковното управление в Българското княжество”) за одобрение в Народното събрание, Др. Цанков без съгласието и одобрението на “върховната духовна власт”, но с княжески указ № 321 от 2 юли 1880 г. обнародва “Привременни правила за духовното управление на християните, мюсюлманите и евреите” (8; 9, с. 25–30), които макар да не се различават съществено от предложенията на комисията, не са съгласувани със синода и създават повод за остро противопоставяне между държавната власт и уж “господствующата в княжеството” БПЦ. В специално окръжно писмо до архиереите от 12 юли с.г. министър Др. Цанков им дава указания как точно да прилагат утвърдените от княза, но не и от Народното събрание „Привременни правила”. Само година след Учредителното събрание един от либералските водачи изоставя уж принципната позиция на либералите за доминиране на парламента в държавното управление.

Повечето княжески архиереи и управители на епархии отказват да приложат правилата, тъй като се нарушава чл. 39 от основния закон за автономията на БПЦ, и протестират срещу налагането им от светската власт без съгласието на Св. Синод. По-малко са висшите духовници (Мелетий Софийски, Доситей Самоковски, Иларион Кюстендилски), които пристъпват към приложение на министерското разпореждане, за което своевременно уведомяват Др. Цанков. На 26 юли екзарх Йосиф писмено заповядва на княжеските архиереи „да се въздържат да прилагат в поверените им епархии министерските постановления по църковното управление в княжеството”, тъй като те са изработени без знанието и одобрението на върховната духовна власт. Като се основава на чл. 39 и

42 от конституцията, председателят на синода уведомява и Др. Цанков за разпореждането си до архиереите, изтъквайки две принципни съображения за категоричното си решение: „1. Министерството на изповеданията няма право да издава правила за управлението на Св. Наша Църква без знанието и съгласието на нейното управляващо тяло – Св. Синод“; „2. Министерството на изповеданията няма право да заповядва на преосвещените архиереи да изпълняват решения по църковните дела без знанието на екзарха, който е изпълнителната власт на решенията на Св. Синод” (9, с. 41, 46). Оставяйки без отговор основателното запитване на управляващия Търновската епархия епископ Климент как да се прилагат временните правила, които се отнасят пряко до църковното управление, но не са съгласувани с „върховната духовна власт” – Св. Синод (което е нарушение на конституцията), Др. Цанков показва, че не е подготвен за очакващото се противопоставяне с висшия клир. Той пише на Климент, че подобни въпроси може да му задава само Народното събрание, при все че Браницкият епископ освен управител на една от големите епархии е и народен избранник във Второто обикновено Народно събрание (II ОНС) (9, с. 37–39).

Изключително дипломатично, но и категорично поддържайки принципната позиция на висшето духовенство, отказът си да приложи временните църковни правила заявява и най-авторитетният по това време архиерей – първият български екзарх и Видински митрополит Антим. На 5 август 1880 г. той уведомява писмено министър Цанков, че „ще се въздържа от всяко действие относително привременните правила дотогава, докогато не се прегледат и одобрят от Св. Синод” (9, с. 42). Подобни писма до Др. Цанков изпращат митрополитите Григорий и Симеон, както и епископ Климент (9, с. 43–44).

В края на август и началото на септември 1880 г. полемиката между представителите на светската и духовната власт се разгорещява, и двете страни не отстъпват от заетите позиции и добавят нови аргументи в подкрепа на действията и бездействието си. В писмо до екзарха от 28 август 1880 г. Др. Цанков го уверява, че не е нарушил конституцията, тъй като изготвените от него и утвърдени от княза временни правила „в тая си част, която се отнася до управлението на християните”, повтарят църковния устав, съставен от архиереите още през 1879 г., а още веднъж временните правила са съгласувани със синода чрез включването на петте архиереи в комисията, учредена през април 1880 г. Като се основава на Екзархийския устав от 1871 г., Цанков твърди, че „основният закон за управлението на българската черкова изема намесата от страна на Св. Синод в недуховните дела на българската черкова”. И тъй като „временните правила”, утвърдени през юли 1880 г. от княза, засягали предимно такива „недуховни дела”, то липсата на формално одобрение от синода не е конституционно нарушение. Допускането на обратното – Св. Синод да се произнесе по „недуховни църковни дела” – също би било нарушение на основния закон, защото би означавало синодът да се меси във вътрешните дела на княжеството, което било противоконституционно (9, с. 49).

С необходимото уважение към държавните власти, но и с достатъчно канонични и конституционни аргументи, екзархът опровергава тезата на министър Цанков, че не е необходимо специално съгласуване на „временните правила“ със синода. Йосиф напомня, че редовно заседание на Св. Синод през 1879–1880 г. не е имало, нито разменените между архиереите мнения на съвещанието, свикано от министър М. Балабанов през лятото на 1879 г., са били във вид на устав или законопроект. Участието на архиереи в комисията, съставена от Цанков през април 1880 г., е било в качеството им на частни лица, а не на синодални членове, още повече, че те са възразили срещу някои от текстовете в проекта на Цанков. Позовавайки се на свой ред на Екзархийския устав от 1871 г., Йосиф припомня на министъра, че и „недуховните дела“ на църквата се разглеждат от съвет, председателстван от екзарха. А въпросите, с които най-често оправдава бързането си Цанков – материалното възнаграждение на свещениците, определянето на енориите и др. под. – според същия чл. 123 от Екзархийския устав, на който и Цанков се позовава, се разглеждат от Св. Синод и Екзархийския съвет, но отново под председателството на екзарха. В края на писмото си от 20 септември 1880 г. Йосиф I назидателно, но основателно съветва Др. Цанков: „за да може да се достигне патриотическото ви предназначение – улучението на бялото духовенство и уреждането на църквата – Вам е необходимо предварителното съгласие и споразумение с Висшето духовно началство“. Екзархът настоява министъра да се съобрази с предложението му от преди месец, когато по настояване на всички архиереи официално приканва Др. Цанков „да пригласите по примера на Вашия предшественик г. Балабанов¹ всичките преосвещени митрополити и управители на епархиите в един от княжеските градове, за да могат те вкупом да се произнесат върху правилата“, и то преди есенната сесия на Народното събрание (9, с. 47–48, 51).

На 10 септември 1880 г. Др. Цанков изпраща на екзарха законопроекта си за църковното управление на княжеството, който възнамерява да внесе в есенната сесия на Народното събрание. Министърът приканва Йосиф I да го „одобри“, като го предупреждава, че „бележките, които би благоволили да направите в него“ може и да не се приемат от парламента (9, с. 52). След близо две седмици екзархът отговаря отрицателно на хитроумното предложение на Цанков, ласкаещо честолюбието на Йосиф, но пренебрегващо отново конституцията. Основният аргумент за отказа на екзарха да одобри еднолично законопроекта е, че „според Екзархийския устав и според чл. 39 от конституцията глава на българската църква е Св. Синод, на когото аз съм само председател“. Той отново настоява пред Цанков предвид важността на въпросите, които се засягат в проекта за църковен закон, да свика архиерейски събор, в който екзархът също може да участва, а ако ли не – да упълномощи един от архиереите за свой представител (9, с. 53).

В поредното си писмо до екзарха от 3 октомври 1880 г. Др. Цанков напълно отхвърля аргументите, с които председателят на несвиквания повече от две

години български синод се опитва да го убеди, че преди внасянето на законопроекта за църковното управление в парламента трябва да се произнесе и „върховната духовна власт“, както предвижда чл. 39 от конституцията. Министърът представя мнението и предложенията на екзарха като стремеж да се наложи църковната власт над светската – „у нас никой закон не може да се наложи на Народното събрание да го приеме; даже и ония закони, за които се е задължило предварително княжеското правителство, остават на волята на Народното събрание да ги приеме или да ги отхвърли“ (9, с. 54). Както стана известно от цитираната дотук кореспонденция между екзарха и министър Цанков, предложението на Йосиф I не е архиерейското събрание или Св. Синод да замести парламента и да приеме закон за църковното управление, а предложеният от министерството законопроект да се съгласува с „върховната духовна власт“ преди да се обсъжда от Народното събрание. Иначе опитният политик Цанков показва и наглед учудваща конституционна некомпетентност – едва ли точно той, един от учредителите на новата българска държава, не знае, че не Народното събрание, а монархът се произнася последен за това дали един закон ще бъде одобрен или отхвърлен. Съгласно категоричния текст на чл. 46 от уж демократичната Търновска конституция, обявена за партийно знаме именно от либералите, „след като се утвърди от княза, законът в пълний си текст трябва да се обнародва... Никой закон няма сила и действие, докле той не се обнародва“, а според още по-лаконичния чл. 10 „Князът утвърждава и обнародва приетите от Народното събрание закони“. Буди недоумение причината, поради която министър-председателят на третото българско правителство тълкува конституцията в писмото си до екзарха по толкова некоректен начин. При това самият той в същото писмо уведомява Йосиф, че цялата преписка по църковния законопроект ще бъде публикувана (т.нар. „Зелена книга“ е издадена през 1880 г.), следователно думите му няма да останат неизвестни и дори биха го компрометирали пред историята и бъдещите поколения. Като че ли Цанков полага основите на един български управленски феномен, който като заразен вирус ще се предава през годините, та чак до началото на ХХI век – докато са на власт българските политици се чувстват недосегаеми и непогрешими, оценката на историята за техните държавноуправленски дела е последната им грижа.

И тъй, в официалното си писмо до екзарха от 3 октомври 1880 г. министър Др. Цанков отказва категорично да се свика както Св. Синод, така и архиерейски събор с оглед съгласуването на законопроекта за църковното управление с „върховната духовна власт“. Вероятно окуражен от факта, че неговата партия има мнозинство във II ОНС министърът-законотворец приканва екзарха да се произнесе само по два, според него, принципи въпроса: „а) докача ли законопроектът единството на черковата от точка зрение на Екзархията; и б) умалява ли той правата на Св. Синод в княжеството“. Цанков дори си позволява да заплаши екзарха, че ако продължи да упорства, борбата, която се е почнала, ще има неприятни последици и ще бъде „съсипателна за черковата“ (9, с. 54–55).

На 22 октомври 1880 г. Др. Цанков внася във II ОНС своя проект за църковен закон, който не е съгласуван със синода (7, с. 825–855). Напълно противоположно на духа и съдържанието на Екзархийския устав от 1871 г., както и на вече изготвените Временни правила от 1879 г. и законопроекта на комисията от началото на 1880 г., Др. Цанков предлага открито цезаропapistки закон за управление на църквата в княжеството, според който: 1. Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ) утвърждава редовността на изборите за епархийски съветници (чл. 60); 2. МВРИ позволява или не позволява избори за епархийски избиратели (чл. 71–72), отиване на архиереи в екзархийското седалище или явяване при високопоставени политически лица (чл. 92), откриване на богословски училища и разхвърляне върху църковните институти на издръжката на тези училища (чл. 122), построяването на нови църкви, изграждането или поправката на митрополитските сгради и др.; 3. МВРИ трябва да дава съгласие, т.е. предварително да одобрява кандидатите за епархийски архиереи (чл. 44), както и наместниците на овдовели епархии (чл. 47); 4. МВРИ ще управлява имотите на епархийските манастири (чл. 43), а имотите на епархийските църкви и метоси се обявяват за общинска собственост (чл. 14), като техните излишъци се употребяват за общински или училищни цели (чл. 31); дори приходите от производството на свещи се преотстъпват на училищните настоятелства; 5. от общо деветте епархии в княжеството остават само четири – Търновска, Софийска, Видинска и Преславска; останалите се закриват, като архиереите им ще получават доживотна държавна пенсия (чл. 1); 6. правителството ще определя кой от избраните за членове на Св. Синод княжески митрополити ще може да заседава в седалището на Екзархията (чл. 6); 7. само по черковни въпроси княжеските митрополити са под властта на Св. Синод, а “в недуховните дела на черковното управление в княжеството са под властта на МВРИ, до което и трябва да се отнасят” (чл. 7); 8. ценните книжа (вули) на Екзархията вече няма да се изработват от нея, а от МВРИ (7, с. 826–855). Както правилно отбелязва Ст. Цанков, според този законопроект в правото на БПЦ остава само богослужението (21, с. 309).

Опасността да се приеме и приложи, дори и насила, този закон е изглеждала сериозна, защото лично екзарх Йосиф I на 29 август 1880 г. се обръща с писмена молба към първия български министър-председател и добър познавач на църковните проблеми Т. Бурмов “да докаже от черковна точка зрения правото на Черквата да не приема закони за себе си без предварително съгласие на архиерейското тяло” (4, с. 97).

На 24 октомври 1880 г. в Народното събрание се провежда разгорещен дебат по внесения от Др. Цанков законопроект за църковното управление. Още в началото д-р П. Минчович отхвърля необходимостта да се обсъжда проектът, след като не е съгласуван със Св. Синод, както изисква според него чл. 39 от конституцията. В словото си той допуска, че ако все пак мнозинството в парламента одобри законопроекта и властта насила го приложи, от това „ще произ-

лезе борба и стълкновение между княжеското правителство и върховната власт на Българската църква и тази борба ще има гибелни и лоши следствия не само за новосъздаденото княжество, но даже за целия български народ” (7, с. 862–863). С цел да защити законопроекта на правителството думата взема Н. Михайловски. Той напомня, че в миналото твърде често „светската власт е приемала главно участие в уреждането на църковното управление”, следователно правителството на Др. Цанков е в пълното си право да предложи и Народното събрание да одобри закон за управлението на църквата в княжеството без предварително да се допитва до Св. Синод. Михайловски припомня на депутатите, че още в Учредителното събрание е предложил, но не е било прието „нашето духовенство да се тури под условията на другите неправославни иноверни духовенства, сиреч сношенията на нашето духовенство с началството му и обратно да стават чрез Министерството на изповеданията, защото инак ще бунтуват народа...” (7, с. 864).

В подкрепа на законопроекта се изказва и председателят на II ОНС Петко Р. Славейков. Той убеждава депутатите, че предмет на законопроекта не са светите тайнства и догмите на вярата, за да се чувства докачена църквата, а най-злободневни въпроси на издръжката и управлението на църковните дела: „Как ще да извършва един свещеник тайнствата – това не питаме ние, но колко ще му се плаща – това трябва да питаме, като гледаме на своята кесия”. По този вече изпитан в Учредителното събрание начин Славейков силно накланя везните в полза на правителствения законопроект. Но той не крие, че се опитва да оправдае сериозните промени, които се предвиждат в проекта за църковен закон, които не се одобряват от духовенството, но се считат за целесъобразни от правителството. Така например предвидената съществена промяна в начина на управление на имотите на манастирите, Славейков сравнява с реформаторската политика на руския цар Петър I: „Русия тъй също е православна, ще каже, че Петър Великий не е излязал от православието като е променил наредбите за манастирите и че е наредил да бъдат някак по-християнски. Аз мисля, че и ние не трябва да оставим нашите манастири в това състояние, до което са достигнали. В тези манастири се правят толкова и такива неща, противни на християнството, каквито не би било желателно да ги казвам тука, а още по-желателно би било и да не стават” (7, с. 869–870).

Основна роля за развързката на парламентарния дебат и за последвалите решения по злоуполучния църковен законопроект на Др. Цанков има бившият премиер Т. Бурмов. Той е един от малкото обществени и политически дейци, които след възстановяването на българската държава не се увличат от преобладаващия сред светската интелигенция стремеж БПЦ да се ограничи в нейните строго църковни задължения, да се сведе до минимум нейната обществена активност, да се подчини на държавната власт. В своята държавническа дейност по отношение проблемите на БПЦ в княжеството той се опира на сериозния си

опит, натрупан в хода на църковнонационалните борби, и на богословското си образование (2, с. 5–25). В началото на изказването си пред събранието Бурмов отбелязва, че внесенят от министъра на изповеданията Др. Цанков законопроект дори формално не отговаря на конституционните изисквания, защото е предложен единствено и само от министъра. Това според оратора означава “все едно един мирянин да поиска да служи литургия” (7, с. 865). Освен това Народното събрание – заявява Т. Бурмов – като представител на гражданите и на техните интереси (независимо дали са православни, мохамедани или католици) не може да решава църковни въпроси, защото “църквата и държавата са две неща съвсем различни”. Ако все пак Народното събрание пристъпи към обсъждане на внесеня законопроект за управлението на църквата, “ще излезе, че 20 или 30 депутати мохамедани ще дават гласа си за въпроси като тия: бива ли или не бива да има 3 или 4 митрополита от страна на Българското княжество в Екзархийския синод” и др. под. Следователно, внасянето и обсъждането на законопроекта на Др. Цанков е “нарушение на конституцията, защото той не ни се предлага със съгласието на надлежната власт, която е орган на църквата” – Св. Синод. А според българския основен закон “ние сме длъжни, когато Св. Синод изкаже своето мнение за един църковен въпрос, ясно и изрично да му се покоряваме, защото инак ще стане явно нарушение на конституцията”². На същото основание – чл. 39 от конституцията – Бурмов оспорва правото на българския парламент да решава устройствени и управленски въпроси на Екзархията, която не се състои само от епархиите в княжеството и има за своя върховна власт единствено и само Св. Синод. От думите му става ясно, че за територията на княжеството трябва да се изработи отделен църковен закон или общият Екзархийски устав да се приспособи само за епархиите, включени в българската държава. Тази идея на държавника Т. Бурмов се реализира в началото на 1883 г., когато III ОНС приема, а княз Александър I утвърждава Екзархийски устав, приспособен за княжеството.

Т. Бурмов остро критикува Др. Цанков и поддържащите го депутати като Н. Михайловски, че с внесенят несъгласуван с „върховната духовна власт” на БПЦ законопроект провокират конфликт и “борба помежду духовенството на Българската църква и новороденото правителство на Българското княжество”. Той пророкува, че ако светската власт наложи със сила предложения законопроект, започналата борба ще се увеличи и “ще обърне държавата срещу църквата..., и то срещу църква, която всякога е служила като поддръжка на народа...”. Затова Бурмов призовава депутатите: “Нека вашият просветен патриотизъм съди!” (18, с. 17–22).

Към края на словото си Т. Бурмов опровергава и най-често използвания от Др. Цанков и подкрепящите го депутати аргумент в полза на законопроекта – че с неговото приемане се целяло подобряване на материалното положение на духовенството. Като истински държавник Бурмов не просто критикува, а пред-

лага и начин как да се решат неотложните проблеми на БПЦ: “Искате да се подобри положението на духовенството? Това е твърде лесно: асигнувайте (осигурете) една сума или задължете една община да плаща в един размер плата на духовенството и работата се свършва. Оставете на църквата свободно поприще да реши тя сама въпросите, които се касаят до нея; да си свика едно събрание, в което освен нейните органи, могат да участват и миряни...” Бурмов предлага още да се учреди една църковна комисия, която да разгледа въпросите на църковното устройство и управление. Изработеният от комисията устав да се прегледа от министъра на изповеданията, “за да се види има ли нещо в него да вреди на държавата”, след което той да го внесе в Народното събрание. А дотогава единственото, което може да направи българският парламент, е да задължи общините да дават на свещениците заплата в размер от 1000 до 2000 фр. или да осигури от бюджета една сума за тази цел. Последният призив на Т. Бурмов е Народното събрание “да не взема законопроекта на министъра за разискване, а да пристъпи към друга работа” (7, с. 868).

Аргументираното слово на Т. Бурмов не остава незабелязано. Въпреки отсъствието на архиереите от заседанието на парламента, те поздравяват своя защитник за доблестната му постъпка. В писмо до Бурмов още същия ден Софийският митрополит Мелетий му благодари “от името на Св. Църква и лично от себе си за християнското, патриотическото и истинно човеческо мужество, което показате в борбата днес против нейните нападатели. Бог вижда и историята ще прослави Вашето име. Той ще Ви възнагради и Църквата ще Ви е признателна завинаги. Бъдете уверени, че говорихте согласно със чувствата на народа и затова веровам, че и той един ден ще чете Вашата реч по днешния предмет с благодарение и признателност, а с отвращение ще се отнесе към хулителите на Духа Святаго” (10). По-късно трудът на Т. Бурмов “Българо-гръцката църковна распря” е издаден от Св. Синод, като още в началото е отбелязано, че средствата за отпечатването на книгата са “от лихвения доход на капитала, оставен от покойний митрополит Мелетия” (3).

Но не само духовенството поздравява Т. Бурмов за смелата му и достойна проява. Един от водачите на Консервативната партия и редактор на в. “Български глас” Григор Начович пише на Бурмов на същия 24 октомври: “Научих се, че сте казали едно великолепно слово днес в Народното събрание по повод проекта за управление на Църквата. Моля Ви да се потрудите да го напишете нацяло или да направите от него едно извлечение и да го проводите да се обнародва във вестника, който ще излезе сега в неделя... Ваш преданный Начович” (12).

Д-р Константин Стоилов също отбелязва в дневника си забележителната парламентарна проява на Т. Бурмов: “24 октомври (1880 г.) – В Събранието – по черковния въпрос. Бурмов говори добре, но никой не го слушаше. Няма никаква надежда, че може да се направи нещо с това Събрание” (6, с. 165).

Вълненията си по повод противоконституционната намеса на светската власт в църковните дела Т. Бурмов споделя със съпартиеца и съмишленика си М. Балабанов – автор на почти единствената до днес студия за живота и дейността на първия български министър-председател. По повод грубата либералска трактовка на парламентарната демокрация на 26 ноември 1880 г. Т. Бурмов пише на М. Балабанов: “Вишегласието не само господствува, но и деспотствува... В другите страни конституционни има поне друга още камара, по-горня, която може да съдържа народните депутати, има още развито във висока степен чувство на законност и на съвестливост, което ги предувардя от явни нелепости и безобразия. У нас сега като няма такива неща, остава единственият цар против злото да се развие и усилва партията на благоразумните и искрените патриоти, каквито са ония, които неправилно се нарекоха консерватори” (2, с. 29). Този пример от ранната българска парламентарна практика категорично потвърждава опасенията на съставителите на *българския проект за конституция през 1879 г.*, че отпадането на предложението за горна камара или сенат отразява не преобладаващите обществени интереси, а партизанската злоба и зле прикритата политическа демагогия на либералските водачи в Учредителното събрание (19, с. 189–228).

Както е известно, проектът на Др. Цанков не успява да стане закон за църковното управление в княжеството. Причините за това са различни: аргументираната и постоянна съпротива на висшето духовенство и екзарха, подкрепата на някои от депутатите във II ОНС (най-вече на Т. Бурмов) по време на обсъждането на законопроекта в парламента, а така също и задкулиската намеса на Русия да бъде спряна цанковия законопроект. Още на 26 септември 1880 г. екзарх Йосиф посещава руския посланик в Цариград Е. П. Новиков. Той го моли да направи необходимото чрез руския дипломатически агент в София А. М. Кумани да се въздейства на българския княз и либералското правителство, за да бъде спряна неодобрения от Св. Синод законопроект за църковното управление на княжеството. На 22 октомври с.г. Йосиф отново посещава Новиков и му благодари за подкрепата, оказана от руския дипломатически агент в София „за запазването правата на Черковата” (4, с. 97–98). В началото на 1881 г., когато конфликтът постепенно отшумява, екзархът отново се среща с руския посланик в Цариград и в продължителен разговор двамата обсъждат проблемите на БПЦ. От дневника на Йосиф I става ясно, че чрез агента си в София руското правителство е предупредило българските власти, че „не желае Народното събрание да прави никакво насилие над българското духовенство, а съгласно неговото мнение да се нареди уставът за черковното управление на княжеството”; подчертано е, че Русия проявява особен интерес към черквата в България. Единствената причина Св. Синод на Руската църква да не изпрати в София писменото си мнение по църковния законопроект е неуреденото междуцърковно положение на БПЦ (обявената през 1872 г. схизма), което затруднява официалните отношения между двете православни църкви (4, с. 98–99).

Първият сериозен конфликт между държавните власти в Княжество България и БПЦ през 1880 г. завършва без победители. И двете страни в спора – държава и църква – запазват резервите и дори неприязненото си отношение към другата власт. Неодобреният от синода църковен законопроект на Др. Цанков е блокиран и не се приема, но и отлагането на законодателното разрешаване на устройствените проблеми на БПЦ задълго оставя църквата без решение на редица важни въпроси: структурата и управлението на епархиите и енориите в княжеството, материалната издръжка на духовенството и др. Особено остър става проблемът с ефективното управление на БПЦ в княжеството съгласно каноните, но и съобразно неприложимия чл. 39 от конституцията. Този пожелателен текст постановява общо подчинение на всички екзархийски епархии (включително и тези извън границите на държавата България) на една „върховна духовна власт“, където и да се намира тя, но още в първата година след 1879 г. става ясно, че такъв общ синод не може да се свика нито в столицата на княжеството, нито в Цариград.

БЕЛЕЖКИ

¹ След назначаването на първото българско правителство, начело с Т. Бурмов, със знанието и съгласието на премиера министърът на външните работи и изповеданията М. Балабанов пристъпва към изработването на „законопроект за църковните работи в княжеството“. Свиканото през август 1879 г. „духовно събрание“ на архиереи и свещеници не изготвя проект за закон, а предлага на М. Балабанов конкретни мнения по най-важните въпроси на църковното устройство и управление, които той да използва при довършването на законопроекта.

² В случая Т. Бурмов има предвид чл. 39 от Търновската конституция, според който „Българското княжество от църковна страна... подчинява се на Св. синод – върховната духовна власт на Българската църква, дето и да се намира тая власт...“ – (20, с. 169).

ЛИТЕРАТУРА

1. Арnaudов, М. Живот и дейност на екзарх Йосиф. С., 1965.
2. Балабанов, М. Тодор С. Бурмов. Студия. Отд. отпечатък от Летопис на БКД, т. VII. С., 1908.
3. Бурмов, Т. Българо-гръцката църковна распра. С., 1902.
4. Български екзарх Йосиф I. Дневник. С., 1992.
5. Въргов, Хр. Конституцията на Българската православна църква (История и развой на Екзархийския устав). 1871–1921. С., 1921.
6. Д-р Константин Стоилов. Дневник. Част I. Под научната редакция на проф. д-р Е. Стателова и проф. д-р Р. Попов. С., 1996.

7. **Дневници** на Второто обикновено народно събрание. Втора ред. сесия. Стеногр. протоколи. С., 1881.
8. **Държавен вестник**, бр. 56, 1880 г.
9. **Кореспонденция** по Министерството на външните работи и изповеданията (Зелена книга). С., 1880.
10. **Народна библиотека "Св. св. Кирил и Методий" – Български исторически архив (НБКМ-БИА)**, ф. 16, а.е. 201, л. 1-2.
11. **НБКМ-БИА**, ф. 16, а.е. 207, л. 1-2.
12. **НБКМ-БИА**, ф. 16, а.е. 218, л. 6-7.
13. **Ников, П.** Отношения между българската държава и българската църква през 1887 год. – Известия на Историческото дружество в София, 11-12 (1931–1932). С., 1932.
14. **Пашев, Г. Ст.** Отношението между Българската църква и държавната власт (Кратък преглед на тия отношения предимно в по-ново време). – В: Сборник в чест на Пловдивския митрополит Максима. С., 1931.
15. **Петков, П. Ст.** Православная церковь и государственная власть в Княжестве Болгарии (1878-1896) – Bulgarian historical review, 2000, № 3-4.
16. **Петков, П. Ст.** Православните български архиепископи в Учредителното и Първото Велико народно събрание 1879 г. – Духовна култура, 1993, кн. 10, с. 15–23.
17. **Петков, П. Ст.** За развитието на отношенията между Българската православна църква и държавната власт (1878–1896). – В: Религия и църква в България. Социални и културни измерения в православията и неговата специфика в българските земи. Научна конф. София, 27-29 ноември 1997. С., 1999.
18. **Петков, П. Ст.** Тодор Бурмов и отношенията между Българската православна църква и държавната власт. – В: Строителите на съвременна България и Габрово. Сборник доклади и съобщения от научна конференция, посветена на 170-годишнината от рождението на Тодор Бурмов и 125-годишнината от съставянето на първото българско правителство, проведена на 25 юни 2004 г. Габрово, 2006, с. 17–22.
19. **Петков, П. Ст.** Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856–1879 г. Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий". В. Търново. 2003.
20. **Петков, П. Ст.** Документи за Новата история на България XIX – началото на XX век. В. Търново, 2002.
21. **Цанков, Ст.** Измененията на Екзархийския устав и участието на митрополита Симеона в тях. – В: Сборник в чест на Варненския и Преславския митрополит Симеон по случай 50-годишното му архиерейско служение. С., 1922.